

Wat kunnen gevoelens, esthetica en democratie met elkaar gemeenschappelijk hebben?

Marcus Düwell

ANTW 110 (2): 179–184

DOI: 10.5117/ANTW2018.2.DÜWEL

Ik ben Josef Früchtl dankbaar dat hij met deze tekst de politieke rol van de esthetica op de agenda zet en dat hij daarbij in het bijzonder de rol van gevoelens thematiseert. Het lijkt me ook goed dat hij dit doet in een breed filosofisch perspectief waarbij ook grote historische modellen worden betrokken. Ook ben ik het er mee eens dat Kants derde kritiek en een verdere uitwerking daarvan in een theorie van esthetische ervaring een vruchtbare route voor zijn thema is – een route die aansluit bij eerdere publicaties van Früchtl. In dit korte commentaar zal ik gepointeerd enkele punten voor het voetlicht brengen waarin Früchtl theoretische keuzes maakt die ik minder vanzelfsprekend vind dan hij.

Welke gevoelens?

In de discussie over de morele rol van gevoelens wordt met enige regelmaat een duidelijke scheiding tussen verschillende gevoelens gemaakt die vervolgens als bedreigend of waardevol voor de democratie beschouwd worden. Nussbaum is bijzonder uitgesproken in deze lijn. Dit hangt – zoals Früchtl terecht opmerkt – met Nussbaums cognitivistische emotie-theorie samen, maar ik begrijp niet goed waarom Früchtl daar niet kritischer naar kijkt. Hij merkt terecht op dat zij ertoe neigt ‘om te schematisch een onderscheid tussen ‘positieve’ en ‘negatieve’ gevoelens te maken’ met – zou ik eraan willen toevoegen – als resultaat dat het spectrum van menselijke gevoelens op een problematische manier normatief ingeperkt wordt. Er is een heel breed spectrum van gevoelens die een rol kunnen spelen in de politiek. Ook de articulatie van buitengewoon destructieve gevoelens kan nog getuigen van politieke betrokkenheid, en egocentrische gevoelens

kunnen uitdrukkingen zijn van gekwetstheid door sociaal en politieke geweld. Ik hoef Josef Früchtl niet te herinneren aan dat wij – anders dan bij Nussbaum – bij Adorno een veel genuanceerdere dialectische hermeneutiek van de menselijke gevoelens vinden en ik begrijp niet helemaal waarom iemand die zich zo nadrukkelijk in de kritisch-theoretische hoek plaatst Nussbaums simplistische onderscheidingen niet als ronduit problematisch afwijst. In de lijn van Früchtls eigen betoog zou men toch eerder moeten zeggen: het zijn niet de gevoelens die problematisch zijn, maar eerder een cultuur die er niet mee om kan gaan. Als de huidige democratie niet om kan gaan met de woedende burger, dan zouden we toch eerder moeten vragen wat dit over de huidige politieke cultuur zegt.

Het oordeelsvermogen

Met de cognitivistische interpretatie van gevoelens hangt ook de vraag samen wat men dan eigenlijk van gevoelens en van het esthetische oordeel in het verlengde daarvan kan verwachten. En hier ga ik dan maar direct naar Früchtls referentie naar Kants derde kritiek. Ik ben het er wel mee eens dat Kants verbinding van het esthetische oordeel en de vorming van een *sensus communis* van cruciaal belang is voor dit thema, maar ik mis toch een inbedding hiervan in de grotere filosofische perspectieven van Kants praktische filosofie. Dat zou samen kunnen hangen met het feit dat Früchtl denkt dat Kants praktische filosofie in het contemporaine discours met name door Rawls en Habermas gerepresenteerd wordt. Rawls en Habermas focussen zich echter op een procedurele manier op Kants praktische filosofie, dus op de vraag naar de juiste procedures en instituties van rechtvaardige maatschappijen. Ze zijn minder gericht op de vraag hoe deze instituties en procedures gegrondvest kunnen zijn in het menselijke oordeelsvermogen dat voor Kant zo'n centrale betekenis had. Voor Kant is het esthetische oordeel van zo'n centrale betekenis omdat het de zelf-reflexiviteit van het oordelend subject op een bijzonder paradigmatische manier representeert. Deze zelf-reflexiviteit is door verschillende auteurs als het kernpunt van de Kantiaanse filosofie uitgewerkt, in het bijzonder door Beatrice Longuenesse, die in 2017 de Spinoza-leerstoel bekleed heeft. In deze lijn van interpretatie spelen menselijke gevoelens eigenlijk doorgaans een rol voor een redelijk wezen omdat ze constitutief deel uitmaken van de uitoefening van ons oordeelsvermogen. Ik kan hier niet verder ingaan op de verdere implicaties van deze overwegingen, maar het lijkt mij eigenlijk evident dat een poging om de rol van de gevoelens voor de politiek in de

lijn van het Kantiaanse oordeelsvermogen te ontwikkelen op deze vragen in moet gaan (en dat die eigenlijk ook voor de hand liggend zijn in het licht van Früchtl 1996), maar dan is het de vraag of Rawls en Habermas de meest interessante representanten van het Kantiaanse project zijn.

Esthetische ervaring

Het lijkt mij juist zo dat men een Kantiaanse theorie verder zou moeten ontwikkelen tot een concept van esthetische ervaring (voor mijn eigen poging in deze richting, zie Düwell 2000). Maar ik weet niet goed waarom Früchtl hier met name Deweys conceptualisering aanhaalt. Dewey ziet – zoals Früchtl het terecht beschrijft – de kunst als een soort expliciete actualisering van een ervaringsstructuur die onze leefwereldervaring in het algemeen kenmerkt. Zoals de menselijke ervaring in het algemeen een spanning kent tussen eenheid en weerstand tegen deze eenheid, zo gebeurt het ook in het kunstwerk. Het kunstwerk maakt een structuur zichtbaar die ons leven doorgaans bepaalt. Weliswaar lijkt het mij juist als Früchtl opmerkt dat het esthetische hiermee ‘communicatie van een emotie’ mogelijk maakt – dit is inderdaad een zeer belangrijk aspect van esthetische ervaring. Maar ik twijfel toch of de conceptualisering van Dewey de esthetische ervaring niet onderbelicht laat (zie mijn kritiek op Dewey in Düwell 2000: 76-85). Als men uitgaat van een fenomenologie van de esthetische ervaring (bijvoorbeeld in de lijn van Seel 1991) belandt men toch bij een veel breder spectrum aan esthetische ervaringen, die ons niet alleen onze ervaring laten ervaren maar ook alternatieve, onbekende ervaringsdimensies zichtbaar maken, het verlies van ervaringsmogelijkheden en van zin articuleren, de eenheid van de ervaring onderbreken, hermeneutische afstand scheppen, enzovoort. Het is een beetje de vraag of men met Dewey de meest betrouwbare en vruchtbare fenomenoloog van de esthetische ervaring in handen heeft.

De rol van het esthetische voor een democratische cultuur

Dit raakt misschien de kern van een soort onbehagen bij Früchtls stuk dat ik niet helemaal kan onderdrukken. ‘Presentatie’, ‘compensatie’ en ‘transformatie’ lijken mij weliswaar relevante bijdragen van het esthetische aan een democratische cultuur, maar eigenlijk ben ik er niet zeker van of ze daadwerkelijk uitgaan van het centrale aspect van de esthetische ervaring,

wat men in een Kantiaanse lijn zou moeten zien als het idee dat het esthetische zijn doel in zichzelf draagt en dat de esthetische ervaring juist wordt gekenmerkt door een discontinuïteit en kritische afstand tegenover andere ervaringsvormen. De vraag is toch in hoeverre een democratische cultuur niet juist esthetische fenomenen nodig heeft die op gespannen voet staan met de contemporaine cultuur; esthetische fenomenen die ook niet *eo ipso* democratisch zijn en die niet op medelijden gericht zijn, zoals Nussbaum de kunst graag zou willen hebben. Maar als men esthetische fenomenen als zelfstandige dimensies van het menselijk leven serieus neemt, dan zou men juist niet moeten proberen om kunst op basis van haar geschiktheid voor de democratische cultuur te beoordelen. Kunst kan gevoelens van eenzaamheid en hopeloosheid articuleren op een antisociale manier en daar is niets mis mee. Kunst kan emoties oproepen die wij nog niet hadden. Er is een specifiek esthetische lust die juist voortkomt uit de interne teleologie van het kunstwerk en de esthetische ervaring die niet op externe doelen gericht is. De ervaring van geslaagde kunst als zodanig is een bron van lust en deze esthetische lust is iets dat voor mensen belangrijk kan zijn. En dat mensen hun esthetische sensibiliteit zo ontwikkelen dat esthetische lust belangrijk voor ze is, zou een bijdrage van het esthetische aan een politieke cultuur kunnen zijn. Misschien moeten mensen deze sensibiliteit ontwikkelen om überhaupt sensibiliteit te kunnen ontwikkelen voor wat het betekent om iets als doel op zichzelf te beschouwen en daarmee ook elkaar als doel op zichzelf te kunnen behandelen?

Ten slotte lijkt het mij belangrijk dat kunstwerken in staat zijn om gevoelens niet te communiceren maar te verhullen. Grote romans laten zien hoe auteurs gevoelens uit hun eigen leven vorm kunnen geven op een manier die hen zelf achter het kunstwerk laat verdwijnen. Deze kunst om voorzichtig aan te duiden, te verhullen, vervreemden en iets 'niet direct' te zeggen, is een vorm van omgaan met onze gevoelens die specifiek esthetisch genoemd kan worden en die met centrale kenmerken van het esthetische samenhangt. Een dusdanige cultuur lijkt mij in directe tegenspraak met dominante fenomenen binnen een culturele wereld die door sociale media gekenmerkt wordt. Het lijkt mij toch zeer de moeite waard om te onderzoeken in hoeverre een dusdanige esthetische cultuur belangrijk is voor de manier waarop mensen met elkaar en hun gevoelens om kunnen gaan in een functionerende democratie.

Conclusie

Ik zie mijn kleine opmerkingen niet in tegenspraak tot de poging van Früchtl, maar ik heb een reeks van vragen. Aan de ene kant lijkt mij het theoretische raamwerk nog onderbelicht te zijn – en ik zie Nussbaum en Dewey niet als de meest behulpzame wegwijzers; met name voor Nussbaums speeltje ‘good feelings – bad feelings’ zou ik gewoon willen waarschuwen. Het lijkt mij zo dat we voor een vruchtbare theoretische conceptualisering na zouden moeten denken over het verband tussen het esthetische en morele subject en de rol van het oordeelsvermogen. Aan de andere kant zou ik willen voorstellen om het esthetische niet alleen als mogelijkheid te zien om gevoelens te articuleren, te compenseren en te transformeren maar om ook de vraag voor te leggen of een analyse van de fenomenologie van de esthetische ervaring niet ook nog andere dimensies kan laten zien waarom het esthetische belangrijk is voor ons vermogen om met onze eigen gevoelens om te kunnen gaan. Ik denk dat Früchtl met zijn artikel een interessante stap zet naar het ‘weidse veld’ (Fontane) van de menselijke gevoelens, maar dat zou misschien sterker met het esthetische verbonden kunnen worden dan Früchtl dat in deze tekst doet.

Bibliografie

- Düwell, M. (2000) *Ästhetische Erfahrung und Moral: Zur Bedeutung des Ästhetischen für die Handlungsspielräume des Menschen*. Freiburg i. Br./Basel: Alber-Verlag, 2. Auflage.
- Früchtl, J. (1996) *Ästhetische Erfahrung und moralisches Urteil: Eine Rehabilitierung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Seel, M. (1991) *Eine Ästhetik der Natur*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Over de auteur

Marcus Düwell is directeur van het Ethiek Instituut van de Universiteit Utrecht, lid van het programmateam van het strategische thema ‘Instituten van open samenlevingen’ en Editor-in-Chief van ‘Ethical Theory and Moral Practice’. Hij heeft een proefschrift geschreven over de verhouding van esthetiek en ethiek en veel op het gebied van de bio-ethiek en klimaat-ethiek gewerkt. In de laatste jaren heeft hij onder meer projecten geleid over de *rol van de Geesteswetenschappen voor een gereflecteerd praktisch zelfbegrip* en een Vici-project over *menselijke waardigheid als basis van mensenrechten*. Enkele publicaties: *Bioethics. Methods, Theories, Scope*

(Routledge 2012). Co-editor van: *Cambridge Handbook on Human Dignity* (Cambridge University Press 2014); *Human Rights and Sustainability. Moral Responsibility for the Future* (Routledge 2016); *Chinese and Western Perspectives on Human Dignity: Contributions from Philosophy and Applied Ethics* (Cambridge University Press, in Press).